

Aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Datum: 17 mei 2019
Betreft: advies Wetenschappelijke adviescommissie
Op weg naar effectieve interventies tegen eenzaamheid

Geachte heer De Jonge,

Een van de taken die u de wetenschappelijke adviescommissie van het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid^a hebt opgelegd is de programmering van onderzoek. Met dit briefadvies geeft de adviescommissie een eerste invulling aan deze taak.

In haar eerste advies, van 7 maart jl., constateerde de commissie dat er, als het gaat om het voorkómen en verminderen van eenzaamheid, zeker kennis en ervaring voorhanden is, maar dat het nog ontbreekt aan voldoende goed onderzoek dat duidelijk aantoont welke aanpak onder welke omstandigheden het meeste effect sorteert. Het opheffen van deze leemte ziet de commissie als de meest urgente taak van het onderzoek naar eenzaamheid.

Databank Effectieve sociale interventies

Movisie, het 'landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken', beheert sinds 2010 de databank Effectieve sociale interventies. Mensen die goede ervaringen hebben met een bepaalde sociale interventie – door Movisie omschreven als 'een systematische manier van handelen om een doel te bereiken' – kunnen deze voor opname in de databank aanmelden bij Movisie. De interventie moet dan wel beschreven zijn in een 'handboek' – een 'schrijfwijzer' voor het schrijven daarvan is voor iedereen digitaal beschikbaar – en geëvalueerd in een procesevaluatie. Een panel van drie beoordelaars, twee uit de praktijk en een van een kennisinstituut of hogeschool, beoordeelt vervolgens of de beschreven interventie voldoet aan de eisen die gesteld worden aan 'goed beschreven' interventies. Is dat het geval dan beoordeelt vervolgens een onafhankelijke erkenningscommissie of de interventie ook 'goed onderbouwd' of zelfs bewezen 'effectief' is.^b

^a Hierna te noemen: 'de commissie'. Voor de samenstelling van de commissie: zie bijlage.

^b Movisie participeert met de databank Effectieve sociale interventies in het samenwerkingsverband Effectieve interventies, waarvan verder het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid

De databank bevat op dit moment 133 interventies. Zestien richten zich mede op het voorkómen of verminderen van eenzaamheid. Daarvan zijn er zes 'goed beschreven' en twee – de GRIP&GLANS Groepscurcus en de Individuele Rehabilitatie Benadering – 'effectief'.

Naar effectieve interventies, in vier fasen

De zeer beperkte beschikbaarheid van interventies tegen eenzaamheid in de databank steekt schamel af bij de grote en groeiende veelheid aan activiteiten die ter bestrijding van eenzaamheid in Nederland ondernomen worden. De kennis en ervaring die de betrokken professionals en vrijwilligers hierbij opdoen wordt tot nu toe echter vooral lokaal gedeeld en niet expliciet beschreven en is daardoor ook slechts beperkt overdraagbaar en niet systematisch te onderzoeken. Een systematische, wetenschappelijk verantwoorde en efficiënte manier om hierin verandering te brengen verloopt volgens de commissie in vier fasen.

Fase 1: Inventariseer de veelbelovende activiteiten

Er is in het Actieprogramma al een lange lijst van lopende activiteiten ter bestrijding van eenzaamheid onder ouderen. Om een nog beter overzicht te krijgen zou een oproep gedaan kunnen worden aan iedereen in Nederland die zich in de praktijk inzet om eenzaamheid bij ouderen terug te dringen, om zich aan te melden bij een centraal adres en daarbij, in enkele regels, de volgende vragen te beantwoorden:

- op welke doelgroep(en) richt u zich?
- wat wilt u bij deze groep bereiken?
- waaruit bestaat uw aanpak/activiteit/werkwijze?
- hoeveel mensen bereikt u met uw activiteit, hoevelen van hen zijn eenzaam en hoe weet u dat?
- welke aanwijzingen heeft u dat uw activiteit werkelijk bijdraagt aan de vermindering van eenzaamheid bij ouderen?
- kunt u uitleggen hóe uw aanpak de eenzaamheid van ouderen vermindert?
- hoe draagt de wijze waarop u uw activiteit uitvoert bij aan het succes ervan?
- in welk organisatorisch verband onderneemt u uw activiteit?
- is uw activiteit ook door anderen uit te voeren?

Het is duidelijk dat deze vragen voor de aanmelding een zekere drempel opwerpen, omdat ze de indieners van een activiteit nopen tot enige (zelf)reflectie en alleen bevredigend te beantwoorden zijn door mensen die zich in het verschijnsel 'eenzaamheid bij ouderen' verdiept hebben en zelf echt geloven in hun aanpak. De commissie denkt dat dit goed is en noodzakelijk om te voorkómen dat het aanmeldadres overspoeld wordt door aanmeldingen van niet goed doordachte activiteiten. De eisen die aan de antwoorden gesteld worden moeten echter niet zo hoog zijn, dat ze mensen uit de praktijk, waaronder ook vrijwilligers, bij voorbaat afschrikken. Eventueel beschikbare schriftelijke documentatie – bijvoorbeeld een handleiding of evaluatie – moet bij de aanmelding meegestuurd kunnen worden. Een team van drie ervaren praktijkprofessionals en onderzoekers met

(NCJ), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Kenniscentrum Sport, Trimbos-instituut en Vilans deel uitmaken. De databanken binnen dit samenwerkingsverband hanteren voor het beoordelen van interventies dezelfde criteria. Deze zijn vastgelegd in de gezamenlijke notitie *Erkenning van interventies. Criteria voor gezamenlijke kwaliteitsbeoordeling 2015-2018* (<https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2018-05/notitie-criteria-erkenning-interventies.pdf>).

deskundigheid op het gebied van eenzaamheid, zal uit de aanmeldingen een selectie moeten maken van, zo mogelijk, enkele tientallen 'veelbelovende activiteiten'. Zo nodig kunnen zij een nadere toelichting vragen aan de indieners van de activiteiten. Bij de selectie kunnen de beoordelaars, naast de '(mate van) veelbelovendheid', de aard van de doelgroep en het type aanpak/activiteit als bijkomende selectiecriteria hanteren, zodat idealiter in de uiteindelijke selectie op laatstgenoemde twee dimensies van voldoende variatie sprake is.

Fase 2: Voer een procesevaluatie uit en beschrijf de activiteiten

De geselecteerde veelbelovende activiteiten moeten daarna geëvalueerd en systematisch beschreven worden. De inrichting van deze fase kan wat verschillen, afhankelijk van de vraag of al een handleiding voor de uitvoering van de activiteit beschikbaar is of niet. Is er nog geen handleiding, dan zal die eerst geschreven moeten worden voordat de procesevaluatie van start kan gaan.

In de procesevaluatie wordt onderzocht *hoe* met de activiteit resultaten worden bereikt. Dit wordt nagegaan door in beeld te brengen:

- de uitvoering: is de activiteit volgens plan verlopen?
- het bereik: wie zijn er bereikt met de activiteit?
- de mening en ervaring van de betrokken deelnemers en uitvoerders: wat is hun oordeel over de activiteit en de resultaten ervan?
- de succes- en faalfactoren: welke elementen, voorwaarden of gebeurtenissen dragen bij aan het behalen van de resultaten en welke moeten worden aangepast of vermeden?

Omdat de evaluatie laat zien wat er in de praktijk bij een bepaalde activiteit wel en niet gedaan wordt en wat, in de ogen van de betrokkenen, de voor- en nadelen en de werking ervan zijn, ontstaat er inzicht in óf en hoe de activiteit in de praktijk kan werken zoals bedoeld. Dat kan leiden tot aanbevelingen voor verbetering van de inrichting of de uitvoering van de activiteit en tot uitwerking of aanpassing van de handleiding.

Worden geen belangrijke aanpassingen van de activiteit (meer) verwacht, dan kan begonnen worden met het 'goed beschrijven' van de activiteit. Doelgroep, doelen, opzet en inhoud van de activiteit, wijze van uitvoering, de daarvoor benodigde materialen en locatie(s), de bij de uitvoering betrokken partijen en personen, de wijze waarop de kwaliteit van de interventie wordt bewaakt, het draagvlak dat voor de uitvoering nodig is, de kosten die ermee gemoeid zijn en de wijze waarop aard en omvang van het geadresseerde probleem samenhangen met de inrichting van de activiteit: al deze aspecten moeten helder en duidelijk beschreven worden. Naast deze beschrijving van de activiteit zijn een beschrijving van de procesevaluatie, een duidelijke handleiding voor de uitvoering van de activiteit, een plan voor de implementatie ervan en een beschrijving van de daarvoor beschikbare ondersteuning noodzakelijk om te voldoen aan de criteria die gelden voor de erkenning als 'goed beschreven' interventie.

Een goede procesevaluatie en het 'goed beschrijven' van een activiteit zijn tijdrovende en deels ook lastige klussen, die je, terwijl je in de praktijk actief bent, er niet zomaar even bij doet. Dat is waarschijnlijk een belangrijke reden waarom het aantal in de databank opgenomen 'goed beschreven' interventies gericht op eenzaamheid tot nu toe zo laag is. Het is dus essentieel dat de tijd en moeite die voor de geselecteerde activiteiten in procesevaluatie en beschrijving gestoken

moet worden, passend gehonoreerd wordt. Dat geldt allereerst voor de mensen die zelf in de praktijk de activiteit uitvoeren – en dus ‘weten’ wat ze doen en hoe en waarom dat werkt, al hebben ze dat tot dan toe wellicht nog nooit geëxpliciteerd. Het is hún interventie en zij zullen het voortouw moeten nemen in de verdere ontwikkeling ervan. Maar zij kunnen zich laten bijstaan door mensen die ervaren zijn in het evalueren en beschrijven van interventies, volgens de systematiek die daarvoor bij de databank gevolgd wordt. Ook het werk van deze mensen, die de praktijkmensen begeleiden, ondersteunen en hun soms een aanzienlijk deel van het (schrijf)werk uit handen nemen, zal bekostigd moeten worden.

De resulterende beschrijvingen worden, volgens de daarvoor geldende procedure, beoordeeld door een door Movisie ingesteld panel van drie onafhankelijke beoordelaars. De beschrijvingen van de als ‘goed beschreven’ beoordeelde interventies worden, met de beoordelingen, gepubliceerd in de databank.

Fase 3: Onderbouw de goed beschreven interventies

In de derde fase van het proces moeten de goed beschreven interventies die daarvoor in aanmerking komen theoretisch onderbouwd worden. Dat wil zeggen: in het licht van de beschikbare kennis over het probleem in kwestie moet aannemelijk gemaakt worden dát het gestelde doel bij de beschreven doelgroep bereikt wordt en hóe dat wordt bereikt. Dit is om verschillende redenen van belang. Allereerst is het een voorwaarde voor goed empirisch onderzoek naar de effectiviteit van de interventie. Wanneer de effectiviteit inderdaad kan worden aangetoond, maakt het vervolgens mogelijk de (verworven kennis over de werking van de) interventie een plaats te geven in het geheel van de kennis over eenzaamheid en op die manier bij te dragen aan de ontwikkeling van die kennis. Tenslotte stelt een goede theoretische verklaring van de werkzaamheid van de interventie in staat om de interventie aan te passen aan andere doelgroepen of situaties, omdat duidelijk wordt hoe en waarom de interventie werkt.

Het theoretisch onderbouwen van een interventie is een taak, die eisen stelt aan de deskundigheid van de mensen die deze op zich nemen: kennis van, en vaardigheid in de omgang met, de relevante wetenschappelijke literatuur en uitstekende analytische en redactionele vaardigheden. Ook de inzet van deze deskundigheid moet passend beloofd worden.

Wanneer de interventies theoretisch onderbouwd zijn, is het vervolgens aan de Erkeningscommissie Maatschappelijke ondersteuning, participatie en veiligheid om, conform de criteria die daarvoor in het samenwerkingsverband Effectieve interventies zijn afgesproken, te bepalen of de interventies het predicaat ‘goed onderbouwd’ verdienen.

Fase 4: Onderzoek de effectiviteit van de goed onderbouwde interventies

Het verrichten van empirisch onderzoek naar de effectiviteit van de goed onderbouwde interventies is het sluitstuk van het proces. Omdat methodologisch deugdelijk effectiviteitsonderzoek veeleisend en kostbaar is, moet er niet lichtvaardig aan begonnen worden. Interventies moeten alleen op hun effectiviteit worden onderzocht als er hoge verwachtingen van zijn en als ze echt iets toevoegen aan het arsenaal van reeds beschikbare bewezen effectieve interventies. Die hoge verwachtingen kunnen echter ook leiden tot vertekening van de resultaten van het onderzoek. Ze maken het des te belangrijker dat de eis van methodologische deugdelijkheid serieus genomen wordt.

Doel van het onderzoek is na te gaan of de onderzochte interventie daadwerkelijk de eenzaamheid van de betrokken doelgroep vermindert en te laten zien hoe groot de bereikte effecten zijn. Het kan heel verschillend worden ingericht, afhankelijk van aard en omvang van de doelgroep, de aard van de interventie en de situatie(s) waarin de interventie onderzocht kan worden. Het oordeel of uit het onderzoek aanwijzingen voor effectiviteit zijn voortgekomen en hoe sterk die aanwijzingen zijn, is aan de Erkenningscommissie Maatschappelijke ondersteuning, participatie en veiligheid.

Het hier beschreven proces geeft volgens de commissie binnen een jaar uitzicht op een substantieel aantal goed beschreven interventies. Zo'n verzameling goed gedocumenteerde interventies zou op zichzelf al een belangrijk resultaat zijn waarbij het Actieprogramma Eén tegen eenzaamheid baat kan hebben. In de loop van datzelfde jaar moet het ook mogelijk zijn om een groot deel van de zes nu al 'goed beschreven' interventies goed te onderbouwen. Ook dat zou voor het Actieprogramma een winstpunt zijn. Met het empirisch onderzoek naar de effectiviteit van een selectie van de goed onderbouwde interventies zal meer tijd gemoeid zijn. Maar wanneer eenmaal van een aantal interventies de effectiviteit in empirisch onderzoek overtuigend is aangetoond, dan zal dat in de ogen van de commissie voor de ontwikkeling van zowel de praktijk als de wetenschap van het tegengaan van eenzaamheid een belangrijke stap vooruit zijn.

Conclusie en aanbeveling

De commissie meent dat het erkenningstraject dat door het samenwerkingsverband Effectieve interventies ontwikkeld is en dat voor wat de sociale interventies betreft gedragen wordt door Movisie, een goede systematiek biedt om de activiteiten ter bestrijding van eenzaamheid in Nederland op korte termijn naar een hoger plan te tillen. Zij adviseert om hieraan bij de investering van middelen voor onderzoek de hoogste prioriteit te geven. Wellicht zal dan blijken dat in de praktijk zoveel veelbelovende aanpakken zijn ontstaan, dat het gehele budget dat in het kader van het Actieprogramma voor onderzoek beschikbaar is, zinvol besteed kan worden aan de ontwikkeling van effectieve interventies zoals beschreven in dit briefadvies. Naar de mening van de commissie zal dat geld dan meer dan goed besteed zijn.

Hoogachtend,
namens de Wetenschappelijke adviescommissie Eén tegen eenzaamheid,

Henk J. Smid,
voorzitter

Nico de Neeling,
secretaris

Bijlage

Wetenschappelijke adviescommissie Eén tegen eenzaamheid

- Henk Smid, directeur ZonMw, *voorzitter*
- Crétien van Campen, wetenschappelijk strateeg kwaliteit van leven, Sociaal Cultureel Planbureau, Den Haag
- Tineke Fokkema, bijzonder hoogleraar *ageing, families and migration*, Erasmus Universiteit Rotterdam
- Jenny Gierveld, emeritus hoogleraar sociologie en sociale gerontologie, Vrije Universiteit, Amsterdam
- Rick Kwekkeboom, lector langdurige zorg en ondersteuning, Hogeschool van Amsterdam
- Anja Machielse, bijzonder hoogleraar empowerment van kwetsbare ouderen, Universiteit voor Humanistiek, Utrecht
- Linda Moonen, onderzoeker, Centraal Bureau voor de Statistiek, Heerlen
- Eric Schoenmakers, onderzoeker en docent toegepaste gerontologie, Fontys Hogeschool Mens en Gezondheid, Eindhoven
- Theo van Tilburg, hoogleraar sociologie en sociale gerontologie, Vrije Universiteit, Amsterdam
- Jan Willem van de Maat, onderzoeker, Movisie, Utrecht, *adviserend lid*
- Pieter Lieffering, directie Maatschappelijke ondersteuning, VWS, Den Haag, *waarnemer*
- Nico de Neeling, directie Maatschappelijke ondersteuning, VWS, Den Haag, *secretaris*